

MOROVÉ SPISY PŘIPISOVANÉ MISTRU KŘIŠŤANOVÍ Z PRACHATIC*

DANA STEHLÍKOVÁ

PLAGUE WRITINGS ATTRIBUTED TO MASTER CHRISTIAN OF PRACHATICE

This article compares all of the hitherto identified plague writings (in Latin, Czech, and German) traditionally attributed to Christian of Prachatice (Křišťan z Prachatic, † 1439). It contains an updated list of known copies of the individual texts and some new findings pertaining to the authorship, dating, and mutual relations between versions in the three languages. The appendix brings three different plague writings in Latin, which have been in various manuscripts identified as having been authored by Christian of Prachatice.

Keywords: plague – medieval plague writings – Christian of Prachatice (Křišťan z Prachatic) – medieval manuscripts

DOI: 10.14712/23365730.2018.9

Křišťan z Prachatic († 1439), dlouholetý příslušník a často také zástupce pražské artistické fakulty či celé univerzity, byl i přes svou politickou a pracovní vytíženost poměrně plodným autorem, jak je vidět na Spunarově seznamu dochovaných rukopisů¹ a jak ukazují nové kritické edice, které se podařilo v posledních dvou desetiletích vydat.² Křišťan se zajímal převážně o obory kvadrivia a o medicínu, a právě v rámci jeho lékařských textů se naskytá ještě řada témat, která by měla být důkladněji zpracována.³ Jedním z nich je problematika morových spisů dochovaných pod Křišťanovým jménem, kterou se pokusíme otevřít jak touto drobnou studií, tak edicí dotyčných textů, jež následuje v příloze.

Pod Křišťanovým jménem jsou zatím evidovány tři latinské morové texty, které byly doposud známé vždy v jediném opisu (pořadí uvedeno dle Spunara):⁴

* Článek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky 14-06134S „Latinský Herbář Křišťana z Prachatic“.

¹ Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans*, I, Wrocław etc. 1985, s. 123.

² KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Základy aritmetiky – Algorismus prosaycus*, ed. Zuzana SILAGIOVÁ, Praha 1999; KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *O pouštění krve – De sanguinis minucione*, ed. Hana FLORIANOVÁ-MIŠKOVSKÁ, Praha 1999; KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Stavba a užití astrolábu*, edd. Alena HADRAVOVÁ – PETR HADRAVA, Praha 2001. Starší edice uvádí P. SPUNAR, *Repertorium*, I, l. c. O jeho životě a díle píše zatím nejobširněji Alena Hadravová ve zmíněné edici (s. 13–29), kde je i bohatý seznam odborné literatury.

³ Zatím nejdůkladněji se Křišťanovým lékařským spisům věnuje Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellovské*, in: *Věstník Královské české společnosti nauk*, tř. 1., roč. 1934, část III, 1935, s. 2–94, 148–153.

⁴ P. SPUNAR, *Repertorium*, I, s. 117–118.

1. *Remedium reportatum*, incipit *In ista peste sive pestilencia non est melius nisi fugere loca pestifera*, Praha, Národní knihovna ČR, IX A 4 (f. 168v^a–169r^a), přelom 14. a 15. století;⁵
2. *Contra pestilenciam consilium magistri Cristanni*, incipit *Primo fugere loca pestilencia*, Brno, Moravská zemská knihovna, Mk 94 (f. 196v–197r), začátek 16. století;⁶
3. *Regimen in pestilencia*, incipit *Quia pestilencie in nostris sepius eveniunt terris*, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 392 (f. 94v–95v), 1. polovina 15. století.⁷

Remedium reportatum vyšlo jako jediné z uvedených textů tiskem, a to v rámci Sudhoffových morových studií, vydávaných řadu let v časopisu *Archiv für Geschichte der Medizin*.⁸ Atribuce Křišťanovi je uvedena v explicitu: *Explicit remedium reportatum per magistrum Cristianum*. Na začátku se tu dává obligátní rada vyhýbat se nakaženým místům, jídlu i pití. Před každým jídlem se má užívat jako antidotum dryák (*tyriaca*) z červené hlínky, díky němuž se jídlo, pokud je nakažené, vyzvrací, poté dryák zvaný *tyriaca magna*; je však nutné se řádně vypotit, ať již v posteli či v teplé koupeli a pot důkladně utřít nahřátou látkou. Následuje recept na protimorové *electuarium* (lektvar) a návod, jak užívat protimorové pilulky mistra Mikuláše.⁹ Na konci čteme krátké poučení o pouštění krve, k němuž má dojít co nejdříve po zjištění nákazy. Hovoří se tu pouze o dvou místech, kde se objevují hlízy – v podpaží a v tříselech. Velmi důležité je, že text doporučuje pouštět žilou vždy na opačné straně těla, než na které se objevila hlíza. Na rozdíl od většiny jiných morových naučení se zde vůbec nehovoří o tom, jaké potraviny se v době moru doporučují k jídlu. Jak Spunar, tak Sudhoff datují zápis rokem 1409. K této dataci se dostaneme později.

Zápis druhého morového pojednání byl pořízen Matyášem Šustem roku 1516 v Novém Městě pražském a je opatřen titulem *Contra pestilenciam consilium magistri Cristanni*.¹⁰ Spunar uvádí rozsah *consilia* až do folia 205v. Konec je však ohlášén celkem jasně slovem *explicit* již na f. 197r a následující pasáže se již moru vůbec netýkají. Obsah *consilia* zcela odpovídá tehdy běžným radám, jeho první část se soustředí na prevenci, druhá na terapii. U flebotomie se zmiňují všechna tři místa, na nichž se hlízy objevovaly (v podpaží, pod ušima, v tříselech). Od konce f. 197r do f. 205v jsou uvedeny převážně recepty na složené léky proti dně, je tu popis několika různých příčin tohoto onemocnění, následuje návod na výrobu čípků, tak zvaná znamení smrti (tj. popis příznaků, podle nichž lze usuzovat, že člověk umírá) a návod na důkladné pročištění trávicího traktu, kdy se má dotyčný zdržovat doma (poblíž „toalety“) dokonce celé dva dny. Odkaz na Křišťana tu již nenacházíme a není tu ani žádná větší souvislost s recepty proti dně a popisem znamení smrti, jak je

⁵ Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*, II, Pragae 1906, s. 2; digitální kopie dostupné v databázi <www.manuscriptorium.com> (24. 7. 2017).

⁶ Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, Praha 1958, s. 160–163; Adolf PATERA, *Bohemika knížecí dietrichsteinské knihovny v Mikulově*, Praha 1915, s. 46–47; rukopis dostupný rovněž v databázi <www.manuscriptorium.com> (24. 7. 2017). Další dochovaný opis viz níže.

⁷ Július SOPKO, *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach – Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae*, Martin 1981, s. 149–150, č. 135; také tento kodex je dostupný online: <http://oldbooks.savba.sk/digi/Rkp_zv_392/start.htm> (24. 7. 2017).

⁸ Karl SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348*, VI, *Prager Pesttraktate aus dem 14. und dem Anfange des 15. Jahrhunderts*, Archiv für Geschichte der Medizin (dále AGM) 7, 1913, s. 57–114, zde s. 100–101. Text znovu otištěn v příloze 1.

⁹ Viz níže, pozn. 70.

¹⁰ Edice v příloze 3.

čteme v *Lékařských knížkách*,¹¹ i když ani taková souvislost by nemohla postačovat jako důkaz Křišťanova autorství.¹² Vše ukazuje spíše na jeho přítele a kolegu Albíka z Uničova, protože dole na foliu 203v čteme odkaz na recepty, které lze najít *in Italico et in compendio in registris*. Takovou informaci by si Albík docela dobře mohl poznamenat, neboť studoval v Itálii práva a jistě ho zajímaly i tamější lékařské texty.¹³ Na f. 203r je dále zapsán recept na mast, kterou údajně užíval král Václav, a léčba dny je důležitým tématem v Albíkových regiminech pro Lucemburky (jak pro Václava IV., tak pro Zikmunda Lucemburského).¹⁴ V brněnském rukopisu se navíc dochoval také Albíkův protimorový spisek *Libellus de preservacione a peste*.¹⁵ Spunarově pozornosti uniklo, že opis téhož morového regimína – rovněž s titulem *Contra pestilenciam consilium magistri Cristanni* – našel Bohumil Ryba také v rukopisu strahovském DG IV 13 na f. 70v–71r z 15. století,¹⁶ po něm hned navazují tytéž předpisy proti dně, pouze závěrečná poznámka o dalších receptech *in Italico et in compendio in registris* byla radována (f. 73v), díky brněnskému rukopisu je však text rozluštitelný.¹⁷

Konečně posledním morovým spisem, který Spunar uvádí, je *Regimen in pestilencia*, dochované v jediném rukopisu, tentokrát datovaném do roku 1430.¹⁸ Opět je tu jasná atribuce *Incipit regimen magistri Cristanni in pestilencia*. I zde se postupuje od profylaxe k terapii, dává se několik možností, jak se chránit pomocí léků a vhodných jídel (rozlišuje se přitom mezi chudými a bohatými, což je v tomto žánru obvyklé), doporučuje se vykuřovat dům, brát protimorové pilulky, dělat důkladnou vnitřní očistu těla, vyjmenovávají se vhodná a nevhodná jídla. Poté se již autor věnuje pouštění žilou, jako doplněk rovněž navrhuje užít dryák a vypotit se. Stejně jako u *Remedia*, také zde se zmiňují pouze dvě místa, kde bývají hlízy (podpaží, třísla). Tento spisek jako jediný rozlišuje mezi denními dobami, kdy se objeví první hlíza – na tom totiž závisí doba, kdy se má pouštět žilou a užívat dryák.

¹¹ Širší veřejnosti je Křišťan znám především díky těmto *Knížkám*. K dispozici je přetisk starého tisku z roku 1553, který vyšel pod názvem *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic z mnohých vybrané*, ed. Zdeňka TICHÁ, Praha 1975. Tento tisk je však z větší části tvořen tzv. Jádrem, které se v rukopisné tradici vyskytovalo v širší podobě. Jako *Lékařské knížky* Křišťana z Prachatic je v některých rukopisech označován jiný lékařský sborník, tzv. kompilace neznámého františkána, kterou zhruba reprezentuje edice Alena ČERNÁ (ed.), *Staročeské knihy lékařské*, Brno 2006.

¹² Jsou tu obsahové shody u dvou receptů a znamená smrti dle Galéna. Srov. A. ČERNÁ (ed.), *Staročeské knihy*, s. 86 a 155. O nějaké závislosti tu ale nemůže být řeč. Takové recepty putovaly ze sbírky do sbírky, různé se rozšiřovaly a zestručňovaly, některé jejich ingredience mohly být nahrazovány jinými apod. Pro příbuznost takových textů by tedy měly být nalezeny pádné důkazy.

¹³ Najít tento recept v Albíkových spisech jsem se nepokoušela. Pro poučení o jeho životě a díle viz Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*, Praha 1999. Aktualizovaný seznam všech zatím známých rukopisů vydal Bernhard SCHNELL, *Albich von Prag. Arzt und Erzbischof im Zeitalter der Hussiten*, in: Václav Bok – Hans-Joachim Behr (Hgg.), *Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen*, II, České Budějovice/Budweis 2002, Hamburg 2004, s. 237–264.

¹⁴ M. ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař*, s. 113, 120.

¹⁵ Spisek vyšel i tiskem: Ivana FIRLOVÁ – Pavla LUTOVSKÁ – Alena SKIPALOVÁ, *Příspěvek k léčení moru v pozdně středověkých Čechách (Na základě spisů Albíka z Uničova)*, *Historická demografie* 11, 1987, s. 21–50, zde s. 31–47.

¹⁶ Bohumil RYBA, *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze*, III, *Strahovské rukopisy DF-DG (č. 1236–1821)*, Praha 1979, s. 402–404.

¹⁷ Rukopisy se liší pouze dvěma různočteními, která v edici uvádím v poznámce pod čarou (viz příloha).

¹⁸ Rok 1430 je uveden na f. 69v (stejnou rukou jako text morového regimína). Na f. 102v je datace 1429 opět stejnou rukou, rok se ale vztahuje spíše ke vzniku daného traktátu než k jeho opisu (*explicit tractatulus... 1429 editus...*). Edice v příloze 2.

Četností rad se tedy blíží *consiliu*, ale každé radě je tu věnováno více prostoru – např. zdůvodněním léčebných postupů nebo vysvětlením jejich účinků.

Všechny tři texty mají samozřejmě jisté obsahové shody. Ty jsou dány tím, že prakticky veškeré morové písemnictví druhé poloviny 14. a první poloviny 15. století vychází z dobrozdání, které vydali mistři pařížské lékařské fakulty v roce 1348 (*Compendium de epidimia per collegium facultatis medicorum parisius ordinatum*).¹⁹ Tam najdeme poměrně podrobně zpracovány tehdejší názory na příčiny této choroby a doporučení ohledně prevence i léčby.²⁰ Ve většině morových pojednání se např. radí nechodit příliš na veřejnost, především se vyhýbat veřejným lázním, doporučuje se jíst protimorové pilulky, vykuřovat ložnici vonnými bylinami, jíst kyselé potraviny, mít veselou mysl atd. Bez závažných formulačních shod a podobnosti v uspořádání látky nelze tedy na bližší příbuznost textů usuzovat. Z tohoto pařížského dobrozdání potom vychází další důležitý morový text, tzv. *Missum imperatori (Contra pestilenciam missum imperatori)* Havla ze Strahova z roku 1371, rukopisně značně rozšířený a velmi oblíbený pro svoji stručnost a přehlednost.²¹ Jeho rady jsou číslovány a texty odtud pocházející zpravidla zachovávají toto číslování, případně přidávají nové očíslované paragrafy do textu i na jeho konec. *Missum imperatori* bylo východiskem nejen pro další latinská zpracování, ale stojí také na počátku tradice morových spisů psaných v němčině, která začíná právě v Praze, jak v poslední době ukazují především Gundolf Keil a Bernhard Schnell.²²

¹⁹ Vydáno bylo několikrát, např. H. Émile RÉBOUIS, *Étude historique et critique sur la peste*, Paris 1888. Dostupné online na <<http://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/medica/resultats/index.php?do=livre&cote=70399>> (24. 7. 2017). Podrobný obsah viz Bernhard SCHNELL, *Prag und die Anfänge der deutschen Pestliteratur im Mittelalter*, in: Ralf G. Päsler – Dietrich Schmidkte, *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, Heidelberg 2006, s. 483–501, zde s. 485–488.

²⁰ K tehdejším představám o šíření moru podává základní poučení Klaus BERGDOLT, *Pest*, in: Werner E. Gerabek – Bernhard D. Haage – Gundolf Keil – Wolfgang Wegner, *Enzyklopädie Medizingeschichte* (dále EM), III, Berlin – New York 2007, s. 1122–1127, zde také seznam monografií k morové tematice. V českém překladu vyšla monografie Klaus BERGDOLT, *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002. Z původních českých prací je třeba zmínit Eduard WONDRAK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999. Několik novějších specializovaných monografií o moru uvádí i Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha 2010, s. 26, pozn. 95. Pro další literaturu viz také Martin NODL, *Lékař a mor, aneb intelektuál rezignující i bojující*, *Listy filologické* 124, 2001, s. 252–276, zde s. 260–261, a Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 27–33.

²¹ Několik různých dokladů vydal Sudhoff, např. Karl SUDHOFF, *Ein weiteres deutsches Pest-Regiment aus dem 14. Jahrhundert und seine lateinische Vorlage, das Prager Sendschreiben „Missum Imperatori“ vom Jahre 1371*, *AGM* 3, 1910, s. 144–153, zde s. 149–150. Nejlépe je pracovat s edicí u Gloria WERTHMANN-HAAS, *Altdeutsche Übersetzungen des »Prager Sendbriefs« (»Missum imperatori«)*. Auf Grund der Ausgabe von Andreas Rutz neu bearbeitet, Würzburg 1983, s. 30–32, která rozděluje text na 16 paragrafů (jeden paragraf odpovídá jedné větě).

²² Gundolf KEIL, *Der Pest->Brief an die Frau von Plauen< in einer ostmitteldeutschen Fassung des Spätmittelalters. Ein Beitrag zur altschlesischen Fachprosa (in Form eines Briefes an den Herausgeber)*, Schlesien. Eine Vierteljahresschrift für Kunst, Wissenschaft und Volkstum 36, 1991, s. 138–145, zde s. 139; Týž, *Chirurgische Fachprosa des 13. bis 15. Jahrhunderts in Schlesien, Nordmähren und Nordböhmen*, in: R. G. Päsler – D. Schmidkte, *Deutschsprachige Literatur*, s. 387–426; B. SCHNELL, *Prag und die Anfänge*, s. 483–501. Literatura k německy psaným morovým spisům je poměrně bohatá. Základní přehled o nejstarších a nejrozšířenějších textech podává (kromě právě uvedených příspěvků z roku 2006) G. WERTHMANN-HAAS, *Altdeutsche Übersetzungen*, s. 16–30. Vztah mezi nejstaršími německými morovými návodů a *Missum imperatori* je tedy přesně opačný, než uvádí Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do r. 1400*, Praha 2000, s. 226.

Tři dochované latinské morové texty, které jsou Křišťanovi připisovány, jsou od sebe natolik odlišné, že vzbuzují pochybnosti o jednom jediném autorovi. Na druhou stranu ale můžeme počítat s tím, že se Křišťan jako literárně aktivní lékař a jako učitel medicíny k dané problematice nějak vyjádřil, neboť s morem byl konfrontován každý praktikující lékař té doby. Proto také byl tento žánr, označovaný většinou jako morové traktáty²³ či morová regimina, velmi populární. Protimorových návodů bylo tehdy v oběhu nespočetné množství a díky tomu ještě v dnešní době najdeme jejich exempláře bohatě zastoupeny ve všech tradičních evropských knihovnách. Většina z nich samozřejmě nebyla doposud vydána, a proto není tento žánr zatím důkladně zpracován, alespoň v případě textů latinských. Daleko lépe je na tom tzv. *Pestliteratur*, německá pojednání o moru, i když i tam je jejich poznání vzhledem k počtu dochovaných spisů spíše v počátcích.²⁴ Dle Schnella totiž němečtí medievisté, vycházející především z dokladů, které zveřejnil Sudhoff, zatím systematicky nestudovali katalogy českých rukopisných knihoven.²⁵ Je pravděpodobné, že budoucnost přinese mnoho nových zjištění, a již proto zde může být pouze naznačeno, jakým směrem by se bádání mělo prozatím ubírat. Křišťanovské texty by měly být především porovnány se staršími latinskými morovými texty, alespoň s těmi, které byly v Praze prokazatelně dostupné nebo zde mají svůj původ, dále s texty německými – jednak kvůli existenci pojednání zvaného *Theriak-Pesttraktat*, o němž bude ještě řeč,²⁶ a jednak proto, že některá německá regimina byla překládána do latiny,²⁷ a konečně se staročeskými morovými texty, které se zpravidla tradovaly v různých lékařských sbornících (s Křišťanovým jménem se můžeme setkat především v *Jádru* a v tzv. kompilaci neznámého františkána, jak ukázal David Tomíček ve své důkladné excerpci asi tří desítek takových rukopisů).²⁸

I přes značnou nepřehlednost, která asi ještě nadlouho zůstane typickým znakem dochovaných písemných morových památek, a přes jistou šablonovitost v jejich návodech, můžeme přece jen sledovat určité rozdíly. Některé návody jsou zpracované systematicky a čtenář se na začátku dozví, jak je text členěn a podle toho se také dále postupuje (text se zpravidla rozpadá do dvou nebo tří hlavních částí – prevence, léčba, případně příčiny nákazy, prevence, léčba), v rámci prevence se potom někdy postupuje podle *sex res non naturales*, které jsou zapsány v pořadí, na jaké jsme zvyklí u *regimin sanitatis*. Tato důkladná pojednání však nebyla těmi nejrozšířenějšími. Hojně se opisovaly především stručné návody o několika větech, které často jakoukoli systematickostí postrádají. Některé návody začínají terapií a končí prevencí (ve shodě s *Missum imperatori*), jiné postupují přesně opačně (ve shodě s dobrodáním pařížských mistrů). Další zřetelné rozdíly jsou v radách na pouštění žilou. Nejčastěji vycházejí tyto spisy z reálného stavu, kdy se hlízy objevují na třech místech na těle a tomu také odpovídají tři místa pro pouštění žilou (to je opět zřetelná závislost

²³ Pro řadu těchto drobných pojednání to není přesné označení, neboť se jedná o velmi stručné návody o několika větech, proto Werthmann-Haas užívá název „Kurstraktat“ (G. WERTHMANN-HAAS, *Altdeutsche Übersetzungen*, s. 15).

²⁴ Pro studium tohoto žánru jsou dodnes východiskem vydání Sudhoffova (Karl Sudhoff, *Ein deutsches Pest-Regiment aus dem 14. Jahrhundert*, AGM 2, 1909, s. 379–383; též, *Ein weiteres deutsches Pest-Regiment*; též, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348*, I, AGM 4, 1911, s. 191–222, 389–424, a další ročníky téhož časopisu až do roku 1925.

²⁵ B. SCHNELL, *Prag und die Anfänge*, s. 498.

²⁶ K němu G. KEIL, *Chirurgische Fachprosa*, s. 387–426.

²⁷ Keil upozorňuje na případ *Dopisu paní z Plavna* (G. KEIL, *Der Pest-Brief*, s. 138).

²⁸ David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009, s. 71–75.

na *Missum imperatori*), případně hovoří pouze o dvou místech na těle pro minuci, a to podle toho, zda je hlíza v horní části těla, či ve spodní (což je ve shodě s pařížským dobrozdáním). Některé texty však vyjmenovávají i řadu jiných míst (prsá, záda), kde ve skutečnosti morové hlízy nevznikají.²⁹ Rozdíl také spočívá v doporučení, zda pouštět krev na stejné straně těla, kde vznikla hlíza, či na straně opačné. Někdy se doporučují vystřídat obě dvě strany v závislosti na vitalitě a věku pacienta. Nejčastěji se setkáme s prvním případem, vycházejícím z *Missum imperatori*. Regimina, která jsou na *Missum imperatori* založena, buď zachovávají jeho číslování, případně ho doplňují, nebo číslování zcela vypouštějí a nechávají rady plynout jednu za druhou. Způsob zpracování i obsah těchto spisů a spisečků je tedy vysoce variabilní, přestože se většina rad opakuje stále dokola. Míra systematickosti a hojnost informací je vždy závislá na cílovém čtenáři, pro kterého byl předpis určen. Dochovaly se převážně prakticky zaměřené předpisy určené pro vzdělané laiky a dále předpisy pro lékaře, nejmenší skupinou jsou odborná pojednání vzešlá z univerzitní výuky, zabývající se touto problematikou na teoretické úrovni (např. metodou scholastických kvestií).

Pro všechny tři křesťanovské texty je charakteristické jejich praktické zaměření. Začínají preventivními opatřeními, teprve poté se vyjadřují k léčbě. Ve flebotomii se věnují pouze reálným místům na těle. Jednotlivé rady nejsou číslovány. Kromě těchto základních ukazatelů jsou ale po formální i obsahové stránce dost odlišné. Formou se vymyká především *Contra pestilenciam consilium* brněnského a strahovského rukopisu, které je velmi stručné a ze všech tří textů má nejbližší k *Missum imperatori*, ve flebotomické části se s ním v podstatě zcela shoduje. Text je kratší než *Missum imperatori*, ale nemusel nutně vzejít přímo z něho, spíše se jedná o stručné výpisky z nějakého jiného naučení, silně závislého na *Missum imperatori*. Právě tento text vzbuzuje největší pochybnost ohledně Křesťanova autorství, a proto jej otiskují na posledním místě. Podobně banální seznam rad si mohl vypracovat jakýkoli laik. Spunar považuje *Consilium* za jinou recenzi pražského *Remedia*.³⁰ Srovnání obou textů jistě shody vykazuje, především u rady, která praví, co má člověk ráno preventivně pozít, pokud chce jít ven do nakaženého prostředí, nicméně jiné rady *Consilia* jsou zase bližší *Missum imperatori*. Možnost, že by *Consilium* vzniklo zestručněním *Remedia* či naopak *Remedium* rozpracováním *Consilia* můžeme v každém případě vyloučit.

Zbývající dva latinské křesťanovské texty obsahují propracovanější návody, než jaké má Havlův list (a *eo ipso* i *Consilium*). V případě pražského *Remedia* jsou to podrobné návody na pocení, *Regimen* bratislavského kodexu zase zevrubně vysvětluje časový rozvrh pro pouštění žilou a následné užívání dryáku. Tyto pasáže zřejmě odrážejí zkušenosti praktikujícího lékaře. Každý ze spisů je koncipován jinak. *Remedium* se zabývá pouze jedním způsobem, jak se lze chránit před morem, a to je užití správných protilátek ve formě složených léků (*antidota*). *Regimen* naopak nabízí komplexní seznam rad, v němž užívání léků tvoří pouze jednu část. Tento text lze na rozdíl od prvního považovat za ucelené pojednání. Faktické odlišnosti nejsou tak zásadní, že by musely být oba texty s jistotou označeny za dílo dvou různých osob, lze si však představit i autora jediného, který sepsal tyto texty s větším časovým odstupem. Jak vyplyne z následujícího výkladu, kloním se zatím k názoru, že tu

²⁹ Je to typické pro některé německé návody, které byly velmi rozšířené (tzv. *Sendbrief-Aderlaßanhang* a *Dopis paní z Plavna*, B. SCHNELL, *Prag und die Anfänge*, s. 494–495.

³⁰ P. SPUNAR, *Reperitorium*, I, s. 118, č. 307.

máme co dělat s autory dvěma a že Křišťan z Prachatic může být autorem pouze bratislavského *Regimina*.

Nyní se však zaměříme především na *Remedium reportatum*, neboť jeho zápis v pražském kodexu IX A 4 si jednak zaslouží komentář a jednak bylo toto pojednání díky Sudhoffově vydání identifikováno německými medievisty jako předloha pro jeden německý překlad. Kodex IX A 4 je jedním z deseti dochovaných svazků Husova stoupence a přítele Šimona z Rokycan (upálen roku 1421).³¹ Do jinak výhradně filozoficky a teologicky orientovaného kodexu si Šimon vlastnoručně zapsal na f. 168v^a až 169v^b krátký exkurz do oblasti medicíny. Dvě strany jsou popsány třemi morovými texty, poslední strana obsahuje lékařské verše. Prvním morovým textem je *Missum imperatori*, druhým je právě *Remedium reportatum* a konečně třetí text je anonymní a podává poučení o pouštění žilou a léčení hlíz, aniž by se o moru nějak výslovně zmiňoval. I tento text vydal Sudhoff.³² Jak jsme již řekli, Sudhoff i Spunar uvádějí jako datum zápisu rok 1409, od Sudhoffa převzal tento údaj zřejmě také Gellner, Šmahel a Nodl.³³ Sudhoff vycházel z marginálního doplňku, který stojí na místě, kde končí *Missum imperatori* a začíná *Remedium reportatum*. Tento marginální doplněk vypadá graficky následovně: *que erant de anno domini M^o CCC^o 9° post festum Sancti Bartholomei*, nikoli tedy *CCCC^o*, a Sudhoff ho přiřadil k začátku Křišťanova *Remedia* za slova *In ista peste sive pestilencia*, kam se velmi dobře hodí a plurál *erant* se tu vzhledem k onomu zdvojenému *peste sive pestilencia* dá tolerovat. Ve skutečnosti však písarská značka jasně ukazuje, že dodatek patří k předchozí větě, která ukončuje *Missum imperatori* odkazem na jeho autora, Havla ze Strahova – *Remedium datum per magistrum Gallum contra apostemata pestilenticca*, i když je celé vyjádření poněkud neobvyklé. Ještě podivnější je však datování do roku 1309, které musí být nutně chybné, ale je otázkou, v čem ona chyba spočívá. Rok 1409 by jistě vyhovoval, navíc vynechání jednoho století je chyba, s níž se setkáváme u středověkých datací velmi často. Nepodařilo se mi však najít údaje o tom, že by v tomto roce řádl v Praze mor.³⁴ Ke stejnému závěru došel i Nodl, který proto rok 1409 chápe „*pouze jako orientační*“.³⁵ Na f. 196r však čteme dataci do roku 1403 v grafické podobě *14^o3^o*, tj. nula v letopočtu má stejné postavení jako indexové „o“, které má naznačovat koncovku ablativu 1. deklinace. Grafický záznam *M^o CCC^o 9°* můžeme tedy s jistotou číst jako 1390,³⁶ kteréžto datum dobře zapadá i do dalších kodikologických souvislostí. Za prvé si kodex uchovává stále svoji původní vazbu a zmíněná datace 1403 je uvedena na pořadově pozdějším foliu než údajný rok 1409, dle mého názoru však 1390. Za druhé byla větší část kodexu psána na stejném papíře jako jiný Šimonův svazek, který je datován již rokem 1401.³⁷ V roce 1409 tedy zřejmě nevznikl ani Šimonův zápis, natož text v exempláři, který

³¹ Milada SVOBODOVÁ, *Dochované kodexy z knihovny M. Šimona z Rokycan († 1421)*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna – Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles*, České Budějovice 2003, s. 13–30, ke kodexu IX A 4 na s. 24–27.

³² K. SUDHOFF, *Pestschriften*, VI, s. 102–103.

³³ G. GELLNER, *Jan Černý*, s. 65; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, II, *Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 23; M. NODL, *Lékař a mor*, s. 262.

³⁴ Srov. M. VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství*, I, *Do r. 1740*, Praha 1970, s. 150–151.

³⁵ M. NODL, *Lékař a mor*, s. 262.

³⁶ Rovněž Svobodová četla tento letopočet jako 1409 bez jakéhokoli komentáře, přestože znala podobu datace 1403 (M. SVOBODOVÁ, *Dochované kodexy*, s. 24, 26).

³⁷ Tamtéž, s. 24.

si Šimon opisoval. Důležité je, že v roce 1390 v Praze mor opravdu byl a není vyloučeno, že Havel ze Strahova byl ještě na živu.³⁸ Poslední zprávu o něm máme z roku 1388.³⁹ *Missum imperatori* se datuje sice již do roku 1371, ale další vlna moru, která přišla v roce 1389, jistě podnítila vznik nových opisů. V každém případě se rok uvedený v marginálii vztahuje k *Missum imperatori*, nikoli k *Remedium reportatum*.

I když není pochyb, že explicit *Remedium datum per magistrum Gallum contra apostemata pestilentica* patří k předchozímu *Missum imperatori*, je třeba mu věnovat několik vět. Jeho umístění je totiž matoucí – začíná po skočení *Missum imperatori* na novém řádku a bezprostředně za ním, nikoli až na novém řádku, začíná *Remedium reportatum* slovy *In ista peste*. Nebýt obsahu, graficky vše vypadá tak (včetně užití rubriky), jako by měl být uvozením textu následujícího. Tento dojem dané místo činilo i na humanistického písaře, který zaznamenal obsah kodexu na předním příděští následujícím způsobem: „... 4° M. Galli Remedium contra apostemata pestilentica a folio 168 verso usque ad folium 169, 5° M. Christani remedium contra Apostemata in folio 169 versum...“ Údaj o Havlovi zcela jasně vztahoval na Křišťanovo *Remedium reportatum*, které začíná již na 168v^a a které končí nahoře na f. 169r^a. Podobně i moderní popis kodexu, který je k dispozici v databázi Manuscriptorium, chápe tři morové texty jako jedinou obsahovou jednotku, kterou člení na tři části, přičemž věta *Remedium datum per magistrum Gallum* je přiřazena k části druhé, tj. k textu údajně Křišťanovu. Ten je, jak již bylo řečeno, ukončen větou *Explicit remedium reportatum per magistrum Cristianum*. Truhlář vyřešil matoucí atribuci Havlovi elegantně a píše souhrnně o *Remedia contra apostemata pestilentica MM. Galli et Cristanni*.⁴⁰ Zmínka o Havlově autorství však jednoznačně patří k *Missum imperatori*, již proto, že větu na konci druhého morového textu nelze vztáhnout k textu třetímu, jak správně argumentoval Sudhoff.⁴¹ Stejně jako explicit k *Missum imperatori* začíná za textem na samostatném řádku, je za druhým morovým textem explicit o Křišťanovi zapsán rovněž na novém řádku. Písař jen nešťastně začal psát Křišťanovo *Regimen* na stejném řádku, na kterém hovoří o autorovi textu předchozího.

Ačkoli marginální datace do roku 1390 patří k *Missum imperatori*, samozřejmě to neznamená, že ji nelze vztáhnout i na text bezprostředně následující. Tento rok a závěrečné spojení *reportatum per magistrum Cristianum* totiž lákají k různým hypotézám. Spunar i Sudhoff automaticky chápali Křišťana jako autora *Remedia*. Spojení *reportatum per* však ukazuje, že by se mohlo v tomto případě jednat o opis textu, který si Křišťan pořídil v době svých jinak nedoložených, ale předpokládaných studií medicíny. Právě sloveso *reportare* a odtud substantiva *reportaciones* či *reportata* se běžně užívaly pro studentské zápisy z přednášek.⁴² *Remedium reportatum* by tak bylo dílem Křišťanova

³⁸ K jeho osobě naposledy M. ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři*, s. 169–175. Mor z roku 1390 potvrdil výzkum E. Maura (Eduard MAUR, *Mory v Praze 1348–1419 ve světle úmrtnosti farního kléru*, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 145–159, zde s. 150, dále srov. Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998², kapitola II, *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku* od Eduarda Maura, s. 35–73, zde s. 62).

³⁹ M. ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři*, s. 169 a dále 170–171.

⁴⁰ Viz pozn. 5.

⁴¹ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, VI, s. 72.

⁴² K pojmům *reportatio*, *reportare* viz např. Jacques VERGER, *Vorlesungs- und Predigtachschrift*, in: Robert-Henri Bautier – Robert Auty u. a. (Hgg.), *Lexikon des Mittelalters*, VIII, München 1997, sl. 1852–1853; Olga WEIJERS, *Terminologie des universités au XIIIe siècle*, Roma 1987, s. 361–365, TÁŽ, *Le maniement du savoir. Pratiques intellectuelles à l'époque des premières universités (XIIIe–XIVe siècles)*, Turnhout 1996, s. 145–152;

učitele. Původní zápis mohl vzniknout v roce 1390, kdy Křišťan ukončil mistrovskou zkouškou studium na artistické fakultě a mohl se hned pustit do studia lékařství.⁴³ Ve svých záznamech (snad šlo o volné listy) mohl mít zapsáno i *Missum imperatori* jakožto základní protimorovou poučku. Šimonova kopie Křišťanových záznamů je nesmírně důležitým dokladem – Šimon jakožto Husův blízký přítel totiž musel osobně znát i Křišťana, a proto je velmi pravděpodobné, že si zápis reportace zapůjčil přímo od něho. Díky tomu je opis prost chyb, které vznikají při delší písemné tradici.⁴⁴ Proto bych raději mluvila o Křišťanově reportaci než o Křišťanově *remediū*. Že jde o zápis z přednášky, by mohla ukazovat jeho torzovitost, respektive specializace pouze na dvě vybraná témata související s morem (užití protiléků a flebotomie).

Naskýtá se otázka, či přednášku mohl Křišťan zapisovat. Sudhoff si povšimnul, že *Remedium reportatum* se nápadně shoduje s jiným morovým textem, *Remedium ... in pestilencia*, které otisknul na základě berlínského rukopisu Lat. Fol. 88, připisujícího *Remedium* mistru Havlovi.⁴⁵ Obě *Remedia* mají místy shodné formulace a stejné je i pořadí jednotlivých rad. Berlínský text je ale stručnější a vypadá jako výtah textu pražského. Docela dobře si lze představit, že *Remedium reportatum* opravdu pochází od Havla ze Strahova. S názorem, že by Křišťan byl Havlovým žákem, se sice v odborné literatuře téměř nesetkáme, výjimka tu však je (bohužel bez odkazu na pramen), a to Spěváčková monografie o Karlu IV., kde se tvrdí, že Havel ze Strahova „patrně vychoval Křišťana z Prachatic“.⁴⁶ Chronologické překážky tu zřejmě nejsou – za prvé je docela dobře možné, že Havel byl ještě v roce 1390 naživu, a za druhé, pokud bychom počítali s rokem 1388, po kterém již o něm nemáme zmínku, jako s rokem jeho smrti, nelze vyloučit, že Křišťan chodil na přednášky z medicíny již před skončením svého magisterského studia v roce 1390. Podmínkou pro studium medicíny totiž byl bakalářský stupeň ve studiu *artes*.⁴⁷ Působení Havla ze Strahova na univerzitě je kvůli celkovému nedostatku pramenů k počátkům lékařské fakulty doloženo sice jen pro rok 1371,⁴⁸ je ale nesporné, že zde jako učitel působil dlouhodobě.⁴⁹ K Havlovi lze navíc dodat ještě jednu poznámku: V bratislavském kodexu, který Sudhoff neznal, je

Mariken TEEUWEN, *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*, Turnhout 2003, s. 333–335, zde další literatura.

⁴³ P. SPUNAR, *Repertorium*, I, s. 116; Karel BERÁNEK, *O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622. De facultatis medicae Pragensis initiis*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 9/2, 1968, s. 44–87, zde s. 77.

⁴⁴ Všechny chyby mohly vzniknout již v první kopii. Trojí dittografie ukazuje na nepozornost písaře. Vážnější chyba je záměna „collacio“ za „collamento“, které zřejmě stálo v předloze. Obě slova vypadají ve zkrácené podobě stejně a záleží pouze na tom, zda písař rozlišuje graficky „c“ a „t“. Nominativ *collacio* zřejmě při psaní zarazil i Šimona, tak podečkoval předložku „de“.

⁴⁵ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, VI, s. 71–72. K rukopisu Valentin ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, II, *Die Handschriften der Kurfürstlichen Bibliothek und der Kurfürstlichen Lande*, Dritte Abtheilung, Berlin 1905, s. 1088–1098.

⁴⁶ Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 377.

⁴⁷ K běžnému postupu studia František ŠMAHEL, *Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419*, AUC-HUCP 20/2, 1980, s. 35–68, zde s. 46; K. BERÁNEK, *O počátcích*, s. 47–49. Šimon sice píše, že Křišťan je *magister*, ale tento údaj se může vztahovat k době, kdy vznikl jeho zápis, nikoli k době, kdy vznikla reportace.

⁴⁸ Srov. F. ŠMAHEL, *Mistři a studenti*, s. 44. V revidovaném otisku téže studie je Havel uveden v tabulce mezi mistry lékařské fakulty v letech 1359–1371, ale v jeho medailonu se píše, že Havlovo působení na univerzitě není doloženo vůbec (in: František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 138 a 146).

⁴⁹ V pražském prostředí se jednalo o běžnou praxi – královští lékaři současně vyučovali na univerzitě.

bezprostředně za Křišťanovým textem na f. 95v zapsán recept na *electuarium in pestilencia* mistra Havla ze Strahova a týž recept je součástí pražského *Remedium reportatum*.⁵⁰ V berlínském výtahu, kde je *Remedium* připsáno výslovně Havlovi, však recept chybí. Zatím není možno vynášet konečné soudy, tato drobnost jen ukazuje, že křišťanovské morové texty nelze zkoumat bez znalosti jiných pražských latinských morových spisů té doby, především těch, které se dochovaly pod Havlovým a Albíkovým jménem.⁵¹ V rukopisech se totiž morová naučení neobjevují izolovaně, ale bývá jich zpravidla opsáno více za sebou, mnohdy najdeme pohromadě latinské i vernakulární záznamy. Tato situace potom mohla vést k chybně opsaným atribucím.

Jméno Albíka z Uničova nás pozvolna posouvá k německé tradici morových spisů, která se nabaluje na Křišťanovo jméno. Spunar eviduje (jako *dubium*) pouze jeden německy psaný morový spisek, dochovaný ve vídeňském rukopisu Lat. 14545 (Österreichische Nationalbibliothek, f. 5v–12v).⁵² Text opět vydal Sudhoff,⁵³ kterému neušlo, že jeho začátek má svou latinskou paralelu v Albíkově regiminu *Vetularius*, určeném pro Václava IV.⁵⁴ Po této shodné pasáži následuje popis znamení smrti (neshoduje se se znameními v rukopisu Mk 94, ani se staročeskou verzí znamení smrti v *Lékařských knížkách*, které se Křišťanovi připisovaly) a na konci jsou vyjmenovány konkrétní potraviny, jimž se má člověk vyhýbat, uvedeny slovy *Hyr ynne so rothe ich meyster Cristannus*, ale ani u této závěrečné pasáže nenajdeme žádné zásadní shody se třemi křišťanovskými latinskými spisy. Označení *dubium* tu tedy rozhodně zůstává v platnosti.

Zcela odlišný německý protimorový text představuje tzv. *Theriak-Pesttraktat* (psáno též jako *Theriak-Pest-Traktat*),⁵⁵ který německá odborná literatura často uvádí jako Křišťanův (někdy se mluví o ne zcela potvrzeném autorství).⁵⁶ Tento *Morový traktát o dryáku* pojmenoval jeho vydavatel Emil Höring. Název má zdůraznit význam, který toto pojednání připisuje dryáku, a to jak v prevenci, tak v terapii. Höring připravil edici na základě tehdy

⁵⁰ Recept koloval i samostatně, Sudhoff ho našel (jen s drobnými úpravami) zapsaný v jednom wolfenbüttelském rukopisu bezprostředně za morovým regimínem, které odtud přepsal včetně receptu (srov. K. SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348*, XIII, *Ausarbeitungen über die Pest nach der Mitte des 15. Jahrhunderts aus Nieder- und Mitteleuropa*, AGM 14/1–2, 1922, s. 1–25, zde s. 10). S malými obměnami je recept rovněž na dvou místech jednoho vratslavského rukopisu (K. SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348*, X, *Pesttraktate aus Böhmen, Schlesien und Nachbarbezirken bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, AGM 9, 1916, s. 117–167, zde s. 160 a 163). Příprava léků samotnými lékaři byla v té době zcela běžnou praxí, která je doložena i u mistra Havla (M. ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři*, s. 170).

⁵¹ Jedná se především o *Regimen tempore pestilencie*, dochované jednak jako samostatný spis a jednak jako 9. kapitola regimina pro krále Václava IV. *Vetularius*. Spis koloval v několika různých verzích, o nichž povšechně referují Ivana FIRLOVÁ – Pavla LUTOVSKÁ – Alena SKIPALOVÁ, *Příspěvek k problematice léčení moru v pozdně středověkých Čechách (na základě spisů Albíka z Uničova)*, *Documenta Pragensia* 7/1, 1987, s. 174–192, zde s. 174–175. Spunarovo členění Albíkových morových naučení do tří položek (č. 243, 245, 246) je nevyhovující (srov. P. SPUNAR, *Repertorium*, I, s. 106–107).

⁵² Hermann MENHARDT, *Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, III, Berlin 1961, s. 1367–1368.

⁵³ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, VI, s. 104–105, uvádí chybnou signaturu 15545, kterou má patrně odtud i Spunar. Oba rovněž uvádějí jiný – menší – rozsah folií (liší se od sebe navzájem i od údaje v katalogích). Znám tento text pouze v rozsahu vydaném Sudhoffem.

⁵⁴ Tamtéž, s. 104, pozn. 2.

⁵⁵ G. KEIL, *Chirurgische Fachprosa*, s. 393, 394, 396.

⁵⁶ Základní údaje viz encyklopedická hesla Gundolf KEIL, *Christian von Prachatitz*, in: Kurt Ruh u. a. (Hg.), *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, I, Berlin – New York 1978, sl. 1222–1223; TÝŽ, *Theriak*, in: EM III, s. 1394; Christoph WEISSER, *Christian von Prachatitz*, in: tamtéž, I, s. 260.

známých čtyř rukopisů.⁵⁷ Poté byly zjištěny ještě tři další doklady, nová plánovaná kritická edice však bohužel nevyšla.⁵⁸ Jelikož nebyl nikde otištěn kompletní seznam všech doposud známých rukopisů a jelikož Spunar toto německé znění vůbec nezmiňuje, vyplatí se podat jejich přehled zde. Dnes je známo deset rukopisů. První čtyři rukopisy jsou zohledněny v Höringově edici, ostatní byly objeveny později (č. 5–7 uvádí G. Werthmann-Haas,⁵⁹ č. 8–10 uvádí B. Schnell se svými spolueditory).⁶⁰

1. München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 725 (f. 13r–14r), incipit *In dem sterben ist nicht pesser den die stat oder stett zu fliechen do der sterb ist*,⁶¹
2. soukromá sbírka Gerharda Eise (Privatsammlung Eis, Schriesheim u Heidelbergu, cod. 54, f. 10r–11r, dnes ztracený);⁶²
3. Heidelberg, Universitätsbibliothek, cpg. 577, f. 11r–12v;
4. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 18792, f. 179r–180r;⁶³
5. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 17296, f. 84r;
6. München, Universitätsbibliothek, 825, f. 5v–6v;
7. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 198354, f. 27r–28v;
8. München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm 728 (f. 42v–43r);⁶⁴
9. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. Guelf. 79 Aug. 2°, f. 182v–183v;⁶⁵
10. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2826 (f. 182v–183v).⁶⁶

Text Höringovy edice dle čtyř rukopisů (v seznamu na prvním místě) a také znění rukopisu vídeňského (znění zbývajících rukopisů neznám) odpovídá latinskému *Remedium reportatum*, tj. máme zde skutečně co dělat se dvěma jazykovými verzemi téhož pojednání. Z jazykových znaků Höring vyvodil, že text mohl vzniknout ve středním Bavorsku nebo ve Švábsku, a protože se tu zmiňují pilulky mistra Mikuláše, kterým má být dle Höringa myšlen lékař Nicolaus vom Schwert působící ve Švábsku (na přelomu 14. a 15. století),

⁵⁷ Emil HÖRING, *Der schwäbische Theriak-Pesttraktat von 1389*, Medizinische Monatsschrift 30, 1976, s. 308–311.

⁵⁸ G. WERTHMANN-HAAS, *Altdeutsche Übersetzungen*, s. 22.

⁵⁹ Tamtéž, s. 22.

⁶⁰ Viz níže u jednotlivých rukopisů.

⁶¹ Karin SCHNEIDER, *Die deutschen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München: Cgm 691-867*. Editio altera, Wiesbaden 1984, s. 147. Incipity ostatních rukopisů neuvádím, většinou nemají velké odchylky.

⁶² K tomuto rukopisu Gerhard Eis, *Meister Alexanders Monatsregeln*, Lychnos. Jahrbuch der schwedischen Gesellschaft für Geschichte der Wissenschaften 1950–1951, s. 104–136, zde s. 111; edice Gerhard Eis (Hg.), *Zur deutschen Pestliteratur des 15. Jahrhunderts*, Medizinische Monatsschrift 6, 1952, s. 321–323 (na základě obou heidelberských rukopisů, jiné Eisovi známy nebyly).

⁶³ K tomuto rukopisu: Gerold HAYER – Bernhard SCHNELL (Hgg.), *Johannes Hartlieb ‚Kräuterbuch‘*, Wiesbaden 2010, s. 41–42.

⁶⁴ K. SCHNEIDER, *Die deutschen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München: Cgm 691-867*, s. 160, k rukopisu také Bernhard SCHNELL – William CROSSGROVE (Hgg.), *Der deutsche Macer: Vulgatafassung. Mit einem Abdruck des lateinischen Macer Floridus ‚De viribus herbarum‘*, Tübingen 2003, s. 192–193.

⁶⁵ *Johannes Hartlieb ‚Kräuterbuch‘*, s. 43–44.

⁶⁶ Rukopis je dostupný online na webových stránkách Österreichische Nationalbibliothek <<http://www.onb.ac.at/>> (24. 7. 2017). Dále k němu *Johannes Hartlieb ‚Kräuterbuch‘*, s. 43. V příslušném katalogu není text uveden jako samostatná jednotka, a není proto dle incipitu dohledatelný (srov. Hermann MENHARDT, *Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, I, Berlin 1960, s. 391).

lze vznik textu umístit právě tam.⁶⁷ Höring neměl tušení, že pro tento text existuje latinská předloha připisovaná Křišťanovi z Prachatic, proto jej považoval za původní německé pojednání.⁶⁸ Novější literatura pokládá za místo vzniku německé verze Prahu⁶⁹ a pilulky mistra Mikuláše mají ve skutečnosti svůj původ ve spisu *Antidotarium Nicolai*,⁷⁰ o němž bude řeč níže. Jistý vztah mezi Křišťanovou reportací v němčině, tedy *Morovým traktátem o dryáku*, a švábským lékařem Mikulášem však přece jen existuje – Mikuláš totiž použil tento traktát jako pramen pro svoje vlastní německy psané morové pojednání.⁷¹ Kromě toho našel Gundolf Keil ještě další dva doklady jeho využití. Prvním je jedna z pozdějších redakcí *Dopisu paní z Plavna (Brief an die Frau von Plauen)*, zapsaná ve vratislavském kodexu I F 334 (f. 299v–300r). Byl sem převzat jeden odstavec, díky němuž lze dle Keila stanovit spodní časovou hranici pro vznik této redakce. Není však jasné, kde tuto hranici vidí, neboť uvádí (bohužel bez udání pramene) rok 1405 jako rok, odkdy se Křišťan začal věnovat spisovatelské činnosti,⁷² a jednak upozorňuje vykřičníkem na datum v názvu Höringova článku (*Der schwäbische Theriak-Pesttraktat von 1389*),⁷³ v němž byl *Theriak-Pesttraktat* kriticky vydán. K těmto rozporuplným údajům se nijak nevyjadřuje. Druhý případ využití německého znění najdeme u Ulricha Rüleina von Kalbe († asi 1523) v jeho morovém pojednání *Underweysung wie man sich tzu der tzeit der pestilenz halten sol*, vydaném tiskem pár let před smrtí autora.⁷⁴ Konečně třetí morové pojednání, které je třeba v rámci tzv. druhého života Křišťanovy reportace zmínit, bylo zapsáno v jednom harburském kodexu, který je dnes rozdělen na kodexy dva (Harburg, Bibliothek der Fürsten Öttingen-Wallertein, Cod. III 1, 8° 58, a Cod. III 2, 8° 34).⁷⁵ Zde je z větší části opsán *Theriak-Pesttraktat*, ale v závěru text obsahuje změny a další přídatky. Pojednání o pouštění žilou je nahrazeno příslušnou pasáží z *Dopisu paní z Plavna* a na ně navazuje ještě odstavec s dalšími radami a recepty. Zde se původní text reportace uplatnil jako pramen ve větší míře než u předchozích dvou dokladů (tvoří více než polovinu celého pojednání).⁷⁶ Nutno podotknout, že samotný *Dopis paní z Plavna* bývá dokonce někdy Křišťanovi připisován.⁷⁷

Oklikou přes německou verzi se tak dostáváme zpět k dataci Křišťanovy latinské reportace. Vznik německé verze klade Höring, jak již bylo uvedeno, do roku 1389, což vyvozuje

⁶⁷ E. HÖRING, *Der schwäbische Theriak-Pesttraktat*, s. 308. K tomuto lékaři viz Gundolf KEIL, *Nicolaus vom Schwert*, in: EM II, s. 1048–1049. Různé starší pokusy o identifikaci tohoto Mikuláše viz G. EIS, *Zur deutschen Pestliteratur*, s. 322.

⁶⁸ Na tuto skutečnost jej na poslední chvíli upozornil Gundolf Keil a Höring ji již nestihl do úvodu k edici zapracovat (E. HÖRING, *Der schwäbische Theriak-Pesttraktat*, s. 311, pozn. 53).

⁶⁹ Viz pozn. 22.

⁷⁰ G. KEIL, *Nicolaus*, s. 1049.

⁷¹ Tamtéž, s. 1048; G. KEIL, *Chirurgische Fachprosa*, s. 398, pozn. 71.

⁷² G. KEIL, *Der Pest-Brief*, s. 143, pozn. 22.

⁷³ Tamtéž, pozn. 21. Rok 1398, který má Keil, považují za tiskařskou chybu.

⁷⁴ Gundolf KEIL – Johannes G. MAYER – Monika REININGER, „Ein kleiner Leonardo“. *Ulrich Rülein von Kalbe als Humanist, Mathematiker, Naturwissenschaftler und Arzt*, in: Gundolf Keil (Hg.), *Würzburger Fachprosa-Studien. Beiträge zur mittelalterlichen Medizin-, Pharmazie- und Standesgeschichte aus dem Würzburger medizinhistorischen Institut, Würzburg 1995*, s. 228–247, zde s. 232.

⁷⁵ K obsahu rukopisu důkladně Volker ZIMMERMANN, *Rezeption und Rolle der Heilkunde in landessprachigen handschriftlichen Kompendien des Spätmittelalters*, Stuttgart 1986, s. 24–28, na s. 83–84 k příslušnému morovému traktátu, který obsahuje Křišťanovu reportaci.

⁷⁶ Text vydal Zimmermann tamtéž (s. 130–132, k textu samotnému s. 83–84), dává jej do souvislosti s rukopisy heidelberskými, jejichž edici pořídil Eis, ale Höringovu edici neznal a práci Glorie Werthmann-Haas v této souvislosti také necituje, přestože ji k dispozici měl.

⁷⁷ Srov. G. KEIL, *Christian von Prachatitz*, sl. 1223.

ze závěrečného odstavce, který je tu navíc oproti verzi latinské.⁷⁸ Zde se tvrdí, že mor řádí již čtyřicet dva let. Je otázkou, zda tento překladatel mohl mít povědomí o tom, že se mor v Evropě poprvé objevil v roce 1348. Pokud ano, snad minil buď rok 1389, nebo i rok 1390, o němž byla řeč u latinské verze reportace. Při počítání rozdílu let, uběhnuvších od roku 1348 do roku 1390, lze snadno zapomenout započítat první rok. Spíše se však můžeme domnívat, že počítal s rokem, kdy se morová epidemie objevila v místě, kde žil. Vlna, která začala roku 1348, se na Moravu dostala v roce 1349 a do Čech až 1350, ale nebyla tak ničivá. Daleko silněji potom mor udeřil v roce 1357,⁷⁹ i tento rok mohl tedy překladatel chápat jako počátek epidemie. Všechny rukopisy se navíc v tomto údaji neshodují – vídeňský rukopis 2826 píše pouze o čtyřiceti letech, která uplynula od počátku morové nákazy (f. 183v). Každý nový doklad tedy může přinést nové poznatky.

K jazykovým znakům, které vznik překladu posouvají do Bavorska či Švábska, se musí kompetentně vyjádřit germanisté, jazykové znění některých rukopisů se však výrazně odlišuje od znění vydaného Höringem. Keil i Schnell zmiňují *Theriak-Pesttraktat* vždy v souvislosti s nejstaršími německými morovými spisy, a ty mají svůj původ v pražském prostředí.⁸⁰ Švábské jazykové rysy nemusejí být nutně překvapivé, uvědomíme-li si, že Praha mohla mít jistá pojitka se švábským prostředím např. v osobě Johanna Sueva (Švába) de Monte Leonum (Löwenberg), který na lékařské fakultě v Křišťanově době působil. Oba mistři jsou jmenováni v anonymní rekomendaci, jejíž děkovaný závěr vydal Sudhoff dle jednoho lübeckého rukopisu.⁸¹ Vzhledem k univerzitní dráze Johanna Sueva (Jana Švába), který byl služebně starší než Křišťan (roku 1386 se již objevuje jako *magister in medicina*)⁸² nelze vyloučit, že předtím, než se oba lékaři stali kolegy, byli ve vztahu učitel–žák, jehož produktem mohla být Křišťanova latinská reportace. I tato úvaha, stejně jako možnost, že se jednalo o zápis přednášky Havla ze Strahova, je však ryze hypotetická a nelze jí přisuzovat větší platnost. V této době na lékařské fakultě působila i řada dalších lékařů, pro rok 1388, kdy mohl Křišťan začít se studiem nejdříve, jich je doloženo minimálně pět, pro rok 1390, který je pro začátek jeho lékařského studia pravděpodobnější, víme o čtyřech.⁸³

Čeho si nelze v německé odborné literatuře nevšimnout, je zdůrazňování nezvyklých terapeutických postupů, které se v Křišťanově reportaci objevují. Mluví se o nich samozřejmě v souvislosti s jejím německým překladem, ale ten věrně odráží svou latinskou předlohu. Tato tvrzení se tedy vztahují i na ni. Specifičnost údajně spočívá jednak ve výrazném užití

⁷⁸ Je to jediný přídavek, nemají ho však všechny rukopisy. Jinak německá verze neobsahuje nic, co by současně nebylo součástí verze latinské. Některá místa však byla v německém překladu vypuštěna či zjednodušena. Největší rozdíl spočívá v absenci receptu, který bratislavský rukopis připisuje mistru Havlovi („electarium pestilenticum secundum magistrum Gallum“) a který je do latinské reportace zahrnut (viz pozn. 50).

⁷⁹ L. FIALOVÁ, *Dějiny*, s. 61 a 62.

⁸⁰ Viz pozn. 22.

⁸¹ K. SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348, XV, Pesttraktate aus dem östlichen Süddeutschland, Böhmen und Österreich in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts*, AGM 14/5–6, 1923, s. 129–168, zde s. 157: „Nunc venio ad vltimum videlicet ad gracionum actiones... regracion doctori egregio hiuius(!) facultatis medicine decano magistro Johanni de Monte Leonis... et deinde regracion magistro meo reuerendo magistro Christiano de Prachatiz de fauore et promociione multifaria...“ (zachovávám grafickou podobu dle Sudhoffa).

⁸² F. ŠMAHEL, *Mistři a studenti*, s. 58. K němu také František Michálek BARTOŠ, *Proslulý lékař Karlovy university věku Husova*, Jihočeský sborník historický 13, 1940, s. 37.

⁸³ F. ŠMAHEL, *Mistři a studenti*, s. 44.

dryáku (jak k prevenci, tak v terapii), kterým se škodliviny odvádějí z těla ven,⁸⁴ v následném pocení na lůžku či v teplé lázni a důkladném osušení suchou teplou látkou a jednak v pouštění žilou na opačné straně těla, než se nacházejí hlízy.⁸⁵ Pravdou je, že *Missum imperatori* výslovně hovoří o pouštění ze stejné strany těla a o koupání jako prostředku k pocení se nezmiňuje vůbec. Protože velké množství morových naučení vychází právě z Havlova listu, je logické, že se s tímto návodem setkáváme velmi často. Lze však nalézt řadu textů, které více či méně korespondují naopak s předpisy reportace. V pařížském dobrozdání se sice také nedoporučuje koupat se v teplé vodě, nebo aspoň méně často, než je člověk zvyklý (summa 2, tract. 1, cap. 2),⁸⁶ stejně jako se tu nepraví nic o důležitosti pocení, ale dryáku z červené hlínky je přisuzován velký význam (summa 2, tract. 2, cap. 2)⁸⁷ a tzv. velký či pravý dryák je uveden na prvním místě mezi antidoty (tamtéž).⁸⁸ Při pouštění žilou se hovoří o možnosti využít buď jednu, nebo obě paže (summa 2, tract. 2, cap. 1),⁸⁹ připouští se tedy i pouštění žilou na straně opačné. Silný důraz na používání dryáku a protimorových pilulek najdeme např. v druhé části morového traktátu vydaného ve středověké nizozemštině Braekmanem a Dogaerem dle rukopisu pařížské Bibliothèque national (Ms. fr. 9136, f. 372v–374v). Dle editorů vznikly tyto pasáže pod vlivem rad pařížského dobrozdání.⁹⁰ I v korpusu textů, které vydal Sudhoff, najdeme shodné terapeutické postupy – dle regimina dochovaného v mnichovském kodexu clm 259 (f. 180r) se po dryáku má jít do koupele a vypotit se a po koupeli se znovu vypotit.⁹¹ V regiminu rukopisu Národní knihovny I G 23 (f. 160r–160v) se doporučuje pouštět žilou z opačné strany těla, než je hlíza, a také se klade důraz na pocení, i když ne po dryáku, ale po jiném antidotu (princip je ovšem stejný – antidotum odvádí škodliviny z těla ven prostřednictvím pórů).⁹² O pocení se zmiňují i návody lipského rukopisu 1129, jednou týdně ráno na lačno má člověk kvůli prevenci užít dryák a vykoupat se.⁹³ V regiminu dalšího rukopisu Národní knihovny I F 11 se radí provádět flebotomii střídavě na opačné i stejné straně těla.⁹⁴ Můžeme ovšem zůstat v Křišťanově okolí – v Albíkově *De regimine pestilencie* se také dočteme o dryáku a pocení, člověk si má lehnout, dobře se přikrýt a vypotit, po pocení se dobře utíř; krev se má pouštět na opačné straně těla.⁹⁵ Vše to jsou doklady zjištěné spíše náhodou, bez cílené a systematické rešerše. Ve stručnější podobě než v reportaci najdeme tyto předpisy také v bratislavském rukopisu s Křišťanovým *Regimen in pestilencia*. Dle mého názoru nelze tvrdit, že se jedná o léčebný koncept vlastní především Křišťanovi z Prachatic. Spíše by se dalo uvažovat obecně o pražském prostředí – v rámci přednášek na lékařské fakultě se mohl stejné zásady na

⁸⁴ K použití dryáku jako prostředku proti morové nákaze viz především Thomas HOLSTE, *Der Theriakkrämer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Arzneimittelwerbung*, Würzburg 1976, s. 32–38, na s. 38 se zmiňuje *Theriak-Pesttraktat*.

⁸⁵ G. KEIL, *Chirurgische Fachprosa*, s. 398; G. KEIL, *Der Pest- $\rightarrow$ Brief*, s. 145, pozn. 40.

⁸⁶ H. Émile RÉBOUIS, *Étude historique*, s. 102.

⁸⁷ Tamtéž, s. 24, 26

⁸⁸ Tamtéž, s. 26. Pocení po jeho užití se tu možná nezdůrazňuje jen proto, že se jednalo o rutinní postup.

⁸⁹ Tamtéž, s. 118.

⁹⁰ Willy L. BRAEKMAN – G. DOGAER, *Spätmittelniederländische Pestvorschriften*, in: Gerhard Baader – Gundolf Keil (Hgg.), *Medizin im mittelalterlichen Abendland*, Darmstadt 1982, s. 443–475, zde s. 474.

⁹¹ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, VI, s. 62.

⁹² Tamtéž, s. 74.

⁹³ Tamtéž, s. 76, 77.

⁹⁴ Tamtéž, s. 81.

⁹⁵ Tamtéž, s. 93; dle jiných rukopisů vydaly I. FIRLOVÁ – P. LUTOVSKÁ – A. SKIPALOVÁ, *Příspěvek k léčení moru*, s. 39, 40, 41, srov. Také TYTÉŽ, *Příspěvek k problematice léčení moru*, s. 179.

přelomu 80. a 90. let 14. století naučit od svého učitele jak Albík,⁹⁶ tak Křišťan, kteří mohli lékařskou fakultu navštěvovat ve stejné době, a oba je dále propagovali.

K bližšímu poznání tří křišťanovských morových textů psaných latinsky nepochybně přispěje jejich zařazení do kontextu staročeských morových naučení. V odborné literatuře doposud nebyla těmto souvislostem věnována větší pozornost, známo je v podstatě jen to, co nabízí Spunarův seznam. Na tomto místě opět půjde jen o revizi a aktualizaci tohoto seznamu na základě dostupné odborné literatury. Rukopisy se staročeskými morovými texty uvádí Spunar jednak u pražského *Remedia* (u brněnského *Consilia* a bratislavského *Regimina* neznal překlady žádné), a jednak mezi staročeskými spisy Křišťana z Prachatic, u nichž paralelu k latinským textům nenašel. Začneme tedy se skupinou čtyř staročeských rukopisů, vyjmenovaných u latinského *Remedia* v domnění, že se jedná o jeho překlady. Všechny obsahují tzv. *Zprávu proti šelmovému času*, která vyšla dvakrát tiskem – nejprve ve *Výboru z české literatury doby husitské*⁹⁷ (zde pod Křišťanovým jménem), a poté v edici *Staročeské knihy lékařské* A. Černé (jako součást tzv. kompilace neznámého františkána).⁹⁸ Tato iuxtapozice v *Repertoriu* je však mylná a Křišťanovi jsou tak připisovány výroky a návody, jež od něho nepocházejí. Z premisy, že Křišťan je autorem *Zprávy* vycházeli v poslední době např. Gojda⁹⁹ či Nodl, který sice pro svou antropologicky zaměřenou studii čerpal primárně ze *Zprávy*, ale jak z jeho textu vyplývá, znal i znění latinského *Remedia*.¹⁰⁰ Tím více udivuje, že si nepovšimnul zásadních rozdílů mezi oběma texty. Samotná *Zpráva proti šelmovému času* totiž není překladem ani volným zpracováním *Remedia*, ač tu drobné obsahové shody jsou.¹⁰¹ Jedná se o dvě různá pojednání. *Zpráva* navíc obsahuje radu, že se má užívat „prach mistra Křišťana“, což samo o sobě svědčí o tom, že jako celek od Křišťana nepochází. Rovněž s *Consiliem* a bratislavským *Regiminem* nemá tato *Zpráva* závažnější shody. Spolu se *Zprávou* se ve sborníku neznámého františkána tradoval i jiný morový text, který bývá nadepsán *Když jest mor v které krajíně, kterak máš živ býti, tyto věci zachovávaj...* (incipit *Najprvé aby se varoval těch miest, kdež mor jest*).¹⁰² Ani ten nelze klást do souvislosti s křišťanovskými latinskými naučeními. Jak *Zpráva proti šelmovému času*, tak *Když jest mor v krajíně* rozpracovávají rady z *Missum imperatori* (druhý z textů má k Havlovi listu blíže). Většina těchto doplňkových informací obsahově vychází z pařížského dobrozdání, i když to jistě nebylo přímým pramenem. Zajímavá je shoda

⁹⁶ Albík byl sice o pár let starší, ale v druhé polovině 90. let studoval ještě práva. Lékařskou fakultu navštěvoval zřejmě v letech 1389–1394 (srov. přehled M. ŘíHOVÁ, *Dvorní lékař*, s. 23). Gerhard Eis se domníval, že Albík byl Křišťanovým učitelem, a proto je Křišťanovo morové regimen závislé na příbuzném spisu Albíkově (Gerhard Eis, *Die sudetendeutsche Literatur des Mittelalters*, in: Týž, *Kleine Schriften zur altheutschen weltlichen Dichtung*, Amsterdam 1979, s. 409–458, zde s. 443).

⁹⁷ Bohuslav HAVRÁNEK – Jiří DANĚLKA – Josef HRABÁK (edd.), *Výbor z české literatury doby husitské*, II, Praha 1964, s. 574–575.

⁹⁸ A. ČERNÁ (ed.), *Staročeské knihy*, s. 35–36. Ne všechny rukopisy však obsahují totožné znění, jak upozornila Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ, *Glosy na okraj Lékařských knih mistra Křišťana*, in: Pavel R. Pokorný (ed.), *Poeta dr. Emmě Urbánkové*, Praha 1979, s. 475–503, zde s. 479, mluví zde ještě navíc o rukopisu Národní knihovny IV G 9 a o rukopisu Roudnické Lobkowiczké knihovny v Nelahozevsi VI Fe 7, které Spunar v této souvislosti neviduje. Rovněž M. VOJTOVÁ a kol., *Dějiny*, s. 131 a 132, považuje *Zprávu* za součást františkánova sborníku a do souvislosti s Křišťanem ji nedává.

⁹⁹ Jan GOJDA, *Černá smrt v českých zemích ve středověku*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 3. lékařská fakulta, Praha 2009.

¹⁰⁰ M. NODL, *Lékař a mor*, s. 259–273.

¹⁰¹ Tuto chybnou informaci má i E. WONDRAK, *Historie moru*, s. 25.

¹⁰² Edice A. ČERNÁ (ed.), *Staročeské knihy*, s. 37–38.

v doporučení *Zprávy*, že člověk má užívat dryák a po něm se vypotit. Toto doporučení, jak jsme již řekli, bylo v Praze zřejmě oblíbené. O přímé závislosti *Zprávy* na latinských křišťanovských textech však samo o sobě svědčit nemůže. Tím samozřejmě není řečeno, že by zmíněné staročeské památky nemohly od Křišťana pocházet alespoň vzdáleně, případně v některých svých částech, jeho autorství je tu však nanejvýš pochybné a bylo by třeba ho podpořit validními důkazy.

Nechme stranou dva ze čtyř Spunarových staročeských rukopisů, a to ty, které obsahují sborník neznámého františkána.¹⁰³ Z hlediska dochovaných latinských morových textů jsou daleko zajímavější zbývající dva rukopisy – rukopis B 1497 krakovské Knihovny Muzea Czartoryských¹⁰⁴ a rukopis pražské Knihovny Národního muzea II H 4. Tyto rukopisy obsahují nejen *Zprávu proti šelmovému času*, ale ještě jiný morový text, uvozený nadpisem *Tuto znamenaj dobré kusy lékařské, když lidé mrú na hlízy* (v krakovském rukopisu se jedná o s. 135–142, v pražském o s. 481–487). Toto naučení, jehož vlastní incipit zní *Poněvadž často mor v našich zemích bývá*, ponechal Spunar jako samostatnou položku mezi Křišťanovými staročeskými spisy s údajem *auctor operis incertus* a zaznamenává k ní jednak rukopis knížat Czartoryských a jednak rukopis olomoucké kapituly č. 300 (f. 287v–288v). Uniklo mu tedy, že týž text je zapsán v rukopisu muzejním II H 4,¹⁰⁵ ale především jej nespojil s Křišťanovým latinským *Regiminem* bratislavského kodexu, které bylo nepochybně podkladem pro tento staročeský, a nutno říci poměrně věrný překlad. Pokud přijmeme bratislavskou atribuci, v uvedených třech staročeských kodexech se nám dochovalo skutečně Křišťanovo dílko, což u většiny českých lékařských textů, které se s jeho jménem tradovaly, říci nemůžeme.

Jak v krakovském, tak v muzejním rukopisu následují ihned za morovým regiminem ještě recepty uvozené nadpisem *Toto lékařství mistr Křišťan jest vydal proti neduhu svrchnímu a zprávu učinil, jakž jest psáno*. U Spunara je najdeme pod č. 321 *Recepty, recepta, remedia*.¹⁰⁶ Ukázka z textu vyšla spolu se *Zprávou proti šelmovému času* ve *Výboru z české literatury doby husitské* dle muzejního rukopisu, kde k ní byl editory doplněn titul *Rady proti moru*.¹⁰⁷ Obsah níže uvedených návodů však v ničem nenapovídá, že by se měly týkat stravování v době moru. Již v úvodní pasáži, která vyšla tiskem, se píše „v tvě krmě kaž klásti a vařiti petružel pro kámen“¹⁰⁸ a také dále je velká část receptů uvozena slovy „proti kameni“. Některé ingredience úvodní pasáže se sice považovaly za účinné i v boji proti morové nákaze (ocet, zázvor), ale jako celek se tato doporučení vůbec neshodují s běžnými protimorovými opatřeními. Jedná se o běžná dietetická doporučení, která od Křišťana nepocházejí. Zápis, který se odvolává na *svrchní neduh*, neměl být ve skutečnosti nadpisem pro tyto recepty, ale byl původně explicitem k předchozímu morovému regiminu, které máme i v jeho latinské verzi potvrzeno jako Křišťanovo, a teprve v delší opisovačské tradici byl mylně interpretován jako uvození textu následujícího.

¹⁰³ Jedná se o rukopisy pražské Národní knihovny XVII B 18 a XVII D 10, další viz A. ČERNÁ (ed.), *Staročeské knihy*, s. 378, a Alena M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009, s. 165–166.

¹⁰⁴ K jeho obsahu podrobně Alena M. ČERNÁ, *Český lékařský rukopis ze sbírky knížat Czartoryských*, Slovo a slovesnost 70/2, 2009, s. 113–127.

¹⁰⁵ Na shody mezi oběma kodexy upozornila A. M. ČERNÁ, *Český lékařský rukopis*, s. 116–117. Muzejní kodex je dle ní opisem krakovského, ať již přímým, či nepřímým.

¹⁰⁶ P. SPUNAR, *Repertorium*, I, s. 121.

¹⁰⁷ B. HAVRÁNEK – J. DAÑHELKA – J. HRABÁK (edd.), *Výbor*, II, s. 576–577.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 576.

Jestliže se zpětně podíváme na Spunarův seznam latinských morových pojednání, která jsou v rukopisech připsána tomuto *velkému mudrci a lékaři*,¹⁰⁹ mnoho položek v něm nezůstalo. *Consilium* je třeba přiřadit k velkému množství receptů, které kolovaly pod Křišťanovým jménem v době, kdy bylo opředeno velkou slávou a kdy se takovou atribucí měl podpořit význam daného receptu. O autorství praktikujícího lékaře se v tomto případě vzhledem ke stručnosti a jednoduchosti návodu dá důvodně pochybovat. Pražské *Remedium reportatum* lze považovat za zápis, který si Křišťan pořídil za svých studií medicíny, a to především díky skutečnosti, že jeho opis vytvořil Šimon z Rokycan, Husův a jistě i Křišťanův přítel, který musel znát okolnosti vzniku *Remedia*. Reportace kolovala také v německém překladu, a to jak pod jménem domnělého autora, tak i anonymně. Zda všechny dochované rukopisy obsahují též překlad, bude třeba ověřit, potřebná je také nová edice textu na základě nedávno zjištěných rukopisů. Český překlad *Remedia* zatím není znám, tzv. *Zprávu proti šelmovému času* za něj nelze považovat v žádné z jejich redakcí, které se dochovaly.¹¹⁰ Bratislavské *Regimen* by jako jediné v sobě snad mohlo uchovávat duševní vlastnictví Křišťana z Prachatic. Kodex je prokazatelně českého¹¹¹ původu a najdeme v něm dataci do roku 1429 a 1430,¹¹² což jsou roky, které se v kopiích Křišťanových spisů objevují nápadně často, někdy doplněné o lokaci do Jindřichova Hradce (např. jen u spisu *De sanguinis minucione* je toto datum zapsáno hned v pěti kodexech).¹¹³ Je téměř jisté, že Křišťan se v době svého pobytu mimo Prahu v letech 1427–1429¹¹⁴ intenzivně věnoval spisovatelské činnosti, případně podněcoval vznik nových opisů svých starších odborných pojednání. Pro uznání autenticity tohoto textu může hovořit také fakt, že flebotomická pasáž je obohacena o informace, které upřesňují dobu, kdy se má pouštět žilou v závislosti na době nástupu první hlízy. Jedná se sice o povšechné poučení určené pro laiky, ale i z této povšechnosti vysvítají zkušenosti skutečného lékaře, které nejsou samozřejmou součástí morových spisů tohoto rozsahu a určení. Následné doporučení ohledně dryáku a důkladného vypocení pacienta jsou pak plně ve shodě s tím, co se Křišťan naučil za svých studií. Výše zmíněný Havlův recept, který je na závěr k textu připojen, se sem mohl dostat rovněž z Křišťanovy iniciativy, neboť je součástí pražské reportace. Český překlad *Regimina* se dochoval minimálně ve třech rukopisech.¹¹⁵

Je jisté, že systematický průzkum středoevropských rukopisných knihoven přinese řadu nových poznatků ke všem třem křišťanovským textům. Lze předpokládat, že budou nalezeny další zápisy verze německé a staročeské, případně texty z nich odvozené. Problémem je především počet dochovaných písemných památek, neboť jak praví Bernhard Schnell, „*im Grunde gibt es im 15. Jahrhundert kaum eine medizinische Handschrift, in der nicht auch eine Pestschrift tradiert ist*“.¹¹⁶

¹⁰⁹ Tak o Křišťanovi mluví strahovský rukopis DA IV 6, f. 78v.

¹¹⁰ Srov. B. WIŽDÁLKOVÁ, *Glosy na okraj*, s. 479.

¹¹¹ Obsahuje mj. velmi zajímavé pojednání o štěpování stromů, kde se mluví o několika lokalitách Čech a Moravy.

¹¹² Viz pozn. 18.

¹¹³ KRÍŠŤAN Z PRACHATIC, *O pouštění krve*, s. XLVII–XLVIII.

¹¹⁴ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, III, s. 118 a 216.

¹¹⁵ Kritická edice zatím pořizena nebyla, pro základní představu o podobě staročeského textu může sloužit transkribe rukopisu z knihovny Czartoryských od Aleny M. ČERNÉ a Kateřiny VOLEKOVÉ, *Vokabulář webový: Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*, <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/fe3004d3-0ccf-4582-911d-5946c90fe154/plny-text/s-apatem/folio/19>> (24. 7. 2017); zde dostupný také přepis Křišťanova morového regimina dle výše uvedeného rukopisu olomoucké kapituly CO.300.

¹¹⁶ B. SCHNELL, *Prag und die Anfänge*, s. 498.

Přepis textů otištěných v přílohách se řídí pravidly formulovanými Bohumilem Rybou.¹¹⁷ Všechny texty jsou zatím známy pouze z jednoho dochovaného rukopisu. Jeden z nich (reportace) sice již tiskem vyšel,¹¹⁸ považuji ale za užitečné, aby byly všechny tři texty vydány pohromadě. Při přepisu reportace jsem vycházela z rukopisného znění a Sudhoffovo čtení jsem na několika místech opravila. Všechny odchylky od Sudhoffova vydání (s výjimkou grafických jevů)¹¹⁹ jsou zaznamenány v kritickém aparátu. Do textu zavádím vlastní interpunkci. Pouze na jednom místě rozumím textu jinak než Sudhoff, a proto se neuchyluji k jeho emendaci, jen člením text odlišným způsobem.

Seznam pramenů:

Remedium reportatum: Praha, Národní knihovna ČR, IX A 4 (f. 168v^a–169r^a)

Regimen in pestilencia: Bratislava, Slovenská akadémia vied, 392 (f. 94v–95v)

Contra pestilenciam consilium: Brno, Moravská zemská knihovna, Mk 94 (f. 196v–197r);
Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, DG IV 13 (f. 70v–71r)

¹¹⁷ Jsou dostupná online na více místech, např. <<http://is.muni.cz/el/1421/jaro2011/PV2B62/um/Ryba.pdf>> (24. 7. 2017).

¹¹⁸ Viz pozn. 8.

¹¹⁹ Sudhoff uplatňoval klasicizující pravopis. Jediná grafická odchylka, která si tu zaslouží zmínku, je přepis spojení „sub talo“ x „subtalo“. Sudhoff přepisoval v obou výskytech odděleně, v nové edici jsem se přiklonila ke spojenému zápisu. V prvním případě je slovo psáno na přechodu mezi dvěma řádky, ale písař jasně naznačil, že chápe slovo jako rozdělené, tj. nepovažoval „sub“ za předložku, celé spojení „de pede dextro subtalo“ nezní sice příliš ladně, ale o pár řádků níže najdeme spojení „de subtalo pedis“, které jasně ukazuje, že se jedná o substantivum označující místo pod kotníkem.

Příloha 1 – Remedium reportatum per magistrum Cristianum

In ista peste sive pestilencia non est melius nisi fugere loca pestifera, quia sicut¹²⁰ qui fugit ignem, ignis non sequitur eum, aut¹²¹ si non licet fugere nec locum mutare, tunc precavere debet ab omni cibo et potu, qui poterit infici. Unde remedium est uti de tyryaca de terra sigillata ante comestionem et ante bibicionem, quia ista medicina prodit pestilenciam et curat eam. Quia si quis /f. 169r^b/ sumit de ista medicina ante comestionem ad quantitatem unius nucis avelane, et sic si tunc sumit¹²² aliquod cibum infectum vel pestilenciale, statim cogitur illum evomere. Et hoc si tunc acciderit, tunc plus de ea sumat, quousque illum totum malum evomat, et tunc sumat post hoc de tyryaca mariori ad quantitatem unius dragme vel minus cum tali decoccione rute, salvie, enciane, aristologie,¹²³ baccarum lauri et tormentilla et herba tunicii,¹²⁴ que alio nomine polimonion¹²⁵ appellatur, et hec decoccio fiat in vino bono et post hoc colletur munde et tunc cum¹²⁶ tali decoccione et collamento¹²⁷ vini sumatur tyriaca modo [modo] consueto. Et si nollet balnari, tunc sumat in lecto iacendo ante auroram diei vel hora matutina et sudet in lecto et in fine faciat sudorem abstergere optime de toto corpore cum panno lintheo sive lineo bene calido, aut si vellet balnari, intret balneum sic in ieiunio nichil aliud sumendo preter tiriacam et sudaret in balneo in calore lento et semper abstergetur sudor cum panno calido in fine sudoris. Valet eciam in preservacione a tali peste tale electuarium: postea recipias nuces maiores XX, ficum mundorum XV, rute manipulum, radice genciane II et semis, aristologie longe I, salis communis ad quantitatem nucis, mellis purissimi, quantum sufficit, conficiantur¹²⁸ in modum electuarii (aliqui addunt tormentillam et herbam tunicii¹²⁹ et bene), de quo sumatur ieiuno stomacho ad quantitatem nucis avellane. Usus istius electuarii preservat a toxicis et venenis. Uti eciam pillulis pestilencialibus multum iuvat et preservat ab aere infecto, uti eciam pillulis magistri Nicolai infra XV dies vel citra valet multum, quia ille pillule purgant malos humores et eciam venenosos, uti de tiriaca maiori, sicut modo prius scripsi, optimum est, et hoc infra X¹³⁰ dies vel citra.

Quando contingeret, quod tamen deus [deus] dignetur precavere, quod illud apostema inciperet oriri, statim apponatur aut in illo loco vel prope¹³¹ inferius ventuosa cum scarificatione, ut extrahatur tota materia venenosa, et sangwis minuatur, ut si oriretur superius sub ascellis, tunc minuatur sagwis de parte opposita, ita quod si oriretur sub ascella sinistra, tunc minuatur sagwis de brachio dextro de vena epatica, et si oritur sub ascella dextra, tunc minuatur sagwis de brachio sinistro, et sic intelligatur de aliis partibus corporis. Et si oriretur apostema inferius sicut [in iguinie] in iguinibus, tunc si oritur in parte sinistra, tunc minuatur sagwis de pede dextro subtalo de vena zaphena, sicut mittunt communiter

¹²⁰ sicut : sicuti *Sudhoff*

¹²¹ sequitur eum, aut : sequitur. Eum aut<em> *Sudhoff*

¹²² sumit : fuerit *Sudhoff*

¹²³ aristologie : astulogiae *Sudhoff*

¹²⁴ tunicii : truncii [?] *Sudhoff*

¹²⁵ polimonion : polimomen *Sudhoff*, polimomon *ms.*

¹²⁶ cum *supplevi* : de *deletum cum punctis suppositis in ms.*

¹²⁷ collamento : collacio *ms.*

¹²⁸ conficiantur *emendavi* : conficeantur *ms.*

¹²⁹ tunicii : truncii [?] *Sudhoff*

¹³⁰ X *omisit Sudhoff*

¹³¹ prope : proprie *Sudhoff*

mulieres, ut si oritur in parte dextra, tunc minuitur sagwis de subtalo pedis sinistri semper in parte opposita, ut distrahatur venenum sive materia venenosa ad partem oppositam. Et semper post minucionem neccesse est, ut /169r^a/ sumatur tiriaca tempore suo sicut prius dixi et semper sola et per se nichil aliud sumendo cum ea usque post dissudacionem.

Explicit remedium reportatum per magistrum Cristianum

Příloha 2 – Regimen magistri Cristanni in pestilencia

Incipit Regimen magistri Cristanni in pestilencia

Quia pestilencie in nostris sepius eveniunt terris, igitur pro aliquali a pestilencico morbo preservacio et curacio succincte infra scripta notentur.

Primo quod quicumque est in loco, ubi viget pestis seu pestilencia, bonum est, ut ieiunus aerem infectum aut homines infectos non visitet, nisi prius pro medicina conservativa recepit de confectu amaro, quem apotecarii conficiunt, in quantitate nucis avellane seu gallice sine potu vel cum potu boni vini. Si quis autem hunc habere non posset, tunc loco eius comedat unam vel duas aut tres nuces gallicas cum tot ficibus et modicum de foliis rute recentis aut contundat simul nuces predictas, ficus, lauribaccas et rutam et cum melle despumato miscendo loco confectus amari demane comedat in quantitate nucis gallice. Si hiis caret, recipiat unam tostam panis de aceto aut cepas aut allium de aceto aut tostam panis cum bono vino. Si vero est ita pauper, quod nullum predictorum habere potest, tunc sumat morsellum panis tosti cum caseo, si habet, et sic cito ab aere infecto vel homine non inficietur.

Item odoret spongiam aceto intictam aut perfusam aut absinthium, et si dives fuerit, faciat sibi pomum de ambra /f. 95r/ et aliis rebus odoriferis in apoteca.

Item in loco habitacionis sue faciat fumigia. Si dives fuerit, cum ligno aloes, mirra, thure et aliis bene odoriferis rebus, si est pauper, tunc cum granis iuniperi vel absinthio et aliis rebus odoriferis inponendo super mundas ac minutas prunas, et odorem illarum ad nares suscipiat.

Item optimum est bis vel ter in septimana in introitu lecti tres vel quinque pillulas pestilenciales cum cervisia aut quocunque alio potu, quia¹³² scribunt doctores medicine, quod qui hiis pillulis usi sunt, nunquam vel raro a pestilencia sunt infecti aut infirmati.

Item valet saltem semel infra mensem vel amplius purgare corpus cum aliquali leni medicina, scilicet cassia fistula vel dyaprunis aut alia medicina competenti secundum informacionem alicuius periti in medicina.

Item consuetis valet sangwinis minucio tempore ad hoc apto.

Item quilibet timens pestem fugiat balnea, presertim communia nec cum multis hominibus balnetur.

Item fugiat fructus crudos, boletos et pisces de lacu et sine squamis.

Item fugiat medonem quia opilat.

Utatur ferculis cum aceto aut cepis et caveat a carnibus porcinis et huiusmodi.

Hiis premissis, si aliquem apostema invaserit, sic procedat in cura:

Primo quam cito apostema oritur, statim priusquam XX hore transient, fiat de vena sangwinis minucio tali modo: Si apostema fuerit circa aures, tunc fiat minucio de cephalica eiusdem partis, scilicet dextre, si fuerit circa dextram aurem, et si paciens fortis est, fiat etiam minucio de altera parte, scilicet sinistra, de cephalica.

¹³² quia *emendavi* : qui *ms.*

/95v/ Si autem fuerit apostema sub ascellis, hoc est sub humeris, tunc fiat flebotomia de vena manus, que est inter parvum digitum et sequentem et hoc de eodem brachio, sub quo est apostema. Deinde de altera manu, minus si tollerare potest infirmus.

Si vero oriatum apostema in igitibus, hoc est circa pudibunda, tunc fiat flebotomia de eodem pede de vena virginea, que est circa talum, et de altero pede modicum, ut supra scriptum est.

Item supradicte minuciones sanguinis fiant, si apostema alicui fuerit in die.

Si autem in nocte et fuerit ante medium noctis, tunc si habere potest minucionem, minuat sangwinem modo supradicto et in diescente sumat tyriacam in quantitate nucis parve cum vino simplici vel melius cum vino, in quo sunt cocta salvia, absinthium, menta, et tunc deponendo se non surgat, nisi prius sudet. Si autem sudare non potest, tunc apponat lateres calidas vel flaskam aque calide plenam ad plantam pedum aut supra pectus et sudabit.

Si autem apostema ortum fuerit circa ortum solis, tunc prius in die minuat et post horam vesperarum non repletus cibo vel post medium noctis tyriacam sumat modo supradicto. Item post hoc post aliquot horas ponatur ventosa sub apostemate, et si fuerit locus aptus, scarificetur. Si vero non fuerit locus aptus, dimittatur. Locus ergo aptus erit in pedibus et manibus, sed non in collo vel circa aures etc.

Explicit remedium.

Nota electuarium in pestilencia secundum magistrum Gallum: Rec. Nuces gallicas XX, ficuum mundorum XV, rute manipulum I, radices genciane dragmas II et semis, aristologie dragmam I, salis communis distillati ad quantitatem nucis magne, tormentille manipulum I, mellis ad quantitatem omnium. Conficiatur electuarium, de quo utatur ieiuno stomacho ad quantitatem nucis magne, et deponat se, ut sudet etc.

Příloha 3 – Contra pestilenciam consilium

Contra pestilenciam consilium magistri Cristanni

Primo fugere loca pestilentica et similiter personas pestilenticas.

Item uti pillulis pestilencialibus semel aut bis in ebdomada V vel VII sumendo in introitu lecti.

Item ieiunus non transeas ad pestilenticos, sed omni mane sumas tostam panis ex aceto vel nucem avelanam cum rutha vel aliquot grana iuniperii vel si placet avicula assa cum aceto vel bono vino. Et loco illo¹³³ valet panis cum caseo pro pauperibus et tyriaca rusticorum, idest aleum.

Eciam esse letum et deponere timorem pestis.

Si autem venerit apostema, tunc suadent docti uti tyriaca ad quantitatem unius nucis in vino.

Et fiat apercio vene et hec ultra sex horas non negligatur.

Si apostema apparuerit sub ascella, hoc est sub brachio, tunc minucio fiat de salvatella eiusdem brachii, que est inter fidium et auricularem.

Si autem in inguinis,¹³⁴ hoc est sub pudibundis locis, fiat de virginea vena¹³⁵ eiusdem partis pedis.

Si autem sub aure, tunc de cephalica eiusdem partis, que est inter pollicem et indicem.

Inungatur eciam apostema tyriaca, ne venenosa materia cor cicius cupiat petere.

Explicit.

¹³³ Illo : horum *Strah.*

¹³⁴ Inguinis : in gingivis *corr. al. manu* in inguibus *Strah.*

¹³⁵ vena *emendavi* : vena *ms.*

Magister Christian von Prachatitz zugeschriebene Pestschriften

ZUSAMMENFASSUNG

Unter dem Namen Christian von Prachatitz († 1439) haben sich mehrere verschiedene Pestabhandlungen in Latein, Tschechisch und Deutsch erhalten, die bisher noch nicht eingehend untersucht worden sind. Der Artikel beschäftigt sich mit einem Vergleich sämtlicher bisher bekannter Schriften, revidiert auf prinzipielle Weise das von Pavel Spunar erstellte Verzeichnis der erhaltenen Handschriften (*Repertorium auctorum Bohemorum provectorum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans*, I, Wrocław usw. 1985, S. 117–122) und bringt neue Befunde hinsichtlich der Verfasserschaft einzelner Texte und ihrer wechselseitigen Beziehungen.

Von den drei lateinischen Pestschriften, die in den Handschriften unter Christians Namen laufen, kann offenbar nur das *Regimen in pestilencia* (Bratislava, Slovenská akadémia vied, 392, f. 94v–95v), das um 1430 verfasst wurde, als seine Schrift erachtet werden. Dieser Text ist auch in einer altschechischen Fassung erhalten, und zwar in drei Abschriften, von denen weder ihre lateinische Vorlage noch der Name des Autors bislang bekannt waren. Irrtümlich für Christians Werk gehalten wurde hingegen die sog. *Zpráva proti šelmovému času*, welche eine Übersetzung einer anderen, *Remedium reportatum magistri Cristanni* (Prag, Národní knihovna ČR, IX A 4, f. 168v^a–169r^a) genannten lateinischen Pestschrift sein soll.

Neu ermittelt werden konnte, dass 1. die *Zpráva* keine Übersetzung des lateinischen *Remedium* ist und dass 2. das *Remedium* kein Werk des Christian ist, sondern dass es sich hierbei um ein wirkliches *reportatum*, das heißt um einen Text handelt, den sich Christian entsprechend dem Vortrag seines Lehrers aufzeichnete. Seine einzige erhaltene Aufzeichnung des *Remedium* ist nicht in das Jahr 1409 zu datieren, wie dies die ältere Literatur tat, sondern bereits in das Jahr 1390, als Christian begann, offenbar Medizin zu studieren. Eine altschechische Übersetzung des *Remedium* ist bisher zwar nicht entdeckt worden, doch kennen wir zehn Abschriften seiner deutschen Fassung, die als *Theriak-Pest-Traktat* bezeichnet wird. Keine dieser Abschriften ist im *Repertorium* verzeichnet. In der Beilage sind drei lateinische Kurztraktate gegen die Pest abgedruckt, die mit Christians Namen verbunden werden (*Regimen in pestilencia* und *Contra pestilenciam consilium* werden hier erstmals herausgegeben, das *Remedium reportatum* wird hier erneut nach der Handschrift mit mehreren Berichtigungen der älteren Sudhoffschen Ausgabe von 1913 publiziert).

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Dana Stehliková

Ústav klasických studií, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Dana.Stehlikova@phil.muni.cz